

Subaşı
(Mahmud
Şevket Paşa,
Osmanlı
Teşkilât
ve Kuyâfet-i
Askeriyesi,
IÜ Ktp., TY,
nr. 9391)

dendi. Diğer görevleri ise hayvanlara fazla yük yüklenmemesi, kayıkcılık nizamı, narh, ayakkabıların nizama göre imali, dilencililiğin menî ve tüfek teftişi, mukâtaaya verilmiş padişah haslarının denetlenmesi, gümrüklerin teftişi, mum imalatı ve delâllik nizamı idi. Kaldırımların tamiriyle yıkılmaya yüz tutmuş binaların tesbiti, 1572'de alınan bir karara göre de yangına karşı her eve bir merdiven ve su dolu bir fıçı bulundurma mecburiyetinin teftişi subaşıya verilmişti. Diğer taraftan subaşılar zindan (Baba Câfer Zindanı) ve tomruk nizamından da sorumlu idi. Şehrin temizliğiyle ilgili mezbele subaşı da bulunurdu. Aslında subaşılar bu işi arayıcı denilen esnafa havale ederlerdi. Asayişle ilgili subaşıların görev başında bulunmasına "kol gezmek" denirdi. Subaşılar 1826'da düzenlenen İhtisab Ağalığı Nizamnâmesi gereğince İstanbul ihtisabında da görev almıştır. Islahat Fermanı ile başlayan Osmanlı kurumlarının modernleştirilmesi sürecinde emniyet teşkilâtında da yenilikler yapılmış, taşradaki subaşılık teşkilâtını tedricen lağvetme girişimleri başlamıştır. Bunda son zamanlarda subaşılardan sebep olduğu söylenebilir. XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da çeşitli görevler üstlenmiş olan subaşı teşkilâtının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 262; TSMA, nr. E. 2785, nr. E. 7039/7; BA, MKT.MVL, Dosya 145, Gömlek 96; Dosya 239, Gömlek 20; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, III, 292; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (nşr. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1947, I, 241, 242, 243-244, 245-249; *Fatih Devri Kaynaklarından Düsturnâme-i Enverî: Osmanlı Tarihi Kısmı* (1299-1466) (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2003, s. 41; Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth* (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 103, 104, 120; *Kânûnnâme-i Sultânî ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmanî* (nşr. R. Anhegger – Halil İnalcık), Ankara 1956, s. 24, 35, ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. XIV-XVII; *I. Selim Kânunnameleri* (1512-1520) (nşr. Yaşar Yücel – Selami Pulaha), Ankara 1995, s. 50, 52, 53, 76, 158, 176, 177, 179, 180, 181, 187; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi*

Kavânin-i Âli-Osmân (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 155, 238, 241, 242, 263; *Anonim Tevârih-i Âli-Osman* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 10, 56, 63; Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı: Resîdeddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1972, s. 91, 137; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1981, s. 31, 119, 138; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 9, 14, 15, 75, 76, 81, 85, 174; E. Zachariadou, "Notes on the Subaşı and the Early Sancakbeyis of Gelibolu", *The Kapudan Pasha, his Office and his Domain* (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 61-68; Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitatında İdare Mechanizmasının Rolü I", *TAD*, sy. 2-3 (1964), s. 98, 130, 146, 147, 148, 150, 152; Halil İnalcık, "Adaletnâmeler", *TTK Belgeler*, sy. 3-4 (1965), s. 95, 96, 98, 99, 106, 107, 114, 119, 120, 121, 122, 126, 128, 129; Müteba İlğürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1275-1281; a.m.f., "Subaşılık Müessesesi", *TÜBA*, VII (1983), s. 251-261; J. H. Kramers – [İbrahim Kafesoğlu], "Sü-Başı", *IA*, XI, 78-79; J. H. Kramers – [C. E. Bosworth], "Şu Bashi", *ET* (Ing.), IX, 736-737.

MÜTEBA İLGÜREL

SÜBEDAR

(صوبدار)

Bâbürlüler'de eyalet valisi.

Bâbürlüler'de **şikk**, **hitta** gibi kelimelerle ifade edilen eyaletlere Ekber Şah döneminden itibaren Arapça'da "toprak" veya "buğday yığını" anlamına gelen **sûbe** adı verilmiştir. Merkezîyetçi bir politika takip eden Ekber Şah, taşra idaresinde köklü değişiklik yaparak geniş yetkilere ve malî imkânlarla sahip olan iktâdarların yerine yetki ve sorumlulukları sınırlı sùbedarları (sipehsâlâr) geçirmiştir. 988'de (1580) Hindistan'ın Bâbürlüler'in hâkimiyeti altındaki toprakları on iki sùbeye ayrılmış ve bunlara merkezden birer sùbedar tayin edilmiştir. Sonraki yüzyıllarda sùbe sayısı yirmiye kadar çıkmış ve buralara yeni sùbedarlar gönderilmiştir.

Sùbedar doğrudan doğruya hükümdara bağlı, maaşlı bir devlet memuru statüsündeydi. Yeni tayin edilen sùbedara vezir tarafından bir tayin beratı verildi. Sùbedarlar, genellikle şehzadeler ve büyük devlet memuriyetlerinde bulunan yetenekli kişiler arasından seçilirdi. Nitekim Ekber Şah oğullarından Cihangir'i Bengal ve Orissa eyaletlerine sùbedar olarak göndermiştir. Evrengzîb'in oğullarından Muhammed Muazzam (I. Bahadır Şah) 1696 yılında Agıra ve Kâbil'de sùbedarlık yapmış, I. Bahadır Şah'ın oğullarından Azimüşşan da Bengal ve Bihâr sùbedarlığında bulunmuştur

(1124/1712). Evrengzîb devrinin tanınmış emîrlerinden Kılıç Han'ın oğullarından Şehâbeddin, Berâr eyaleti sùbedarlığı yaptıktan sonra Bahadır Şah döneminde Guçerât sùbedarlığına tayin edilmiştir. Oğlu Mîr Kamerüddin (Nizâmülmülk Âsafçâh) ise Evrengzîb öldüğünde Bîcâpûr sùbedarı idi. Zayıf karakterli, sefahat ve eğlenceye düşkün hükümdarların dönemlerinde idarî kabiliyeti olmayan kişilerin de sùbedarlık yaptıkları görülmektedir. Cihandar Şah'ın, gözdesi olan Hintli bir kadının kardeşlerinden birini Mûltan sùbedarlığına tayin etmesi buna bir örnektir.

Hükümdarın eyaletteki vekili olarak görülen sùbedar hem askerî hem idarî yetkilere sahipti. Askerî yetkileri sebebiyle sùbedarların seferle görevlendirildikleri de olurdu. Ekber Şah, Mâlvâ Sùbedarı Hân-ı Âzam'ı Nizamşâhîler'in elindeki Berâr'ı almakla görevlendirmiş (1586), Şah Cihan döneminde Keşmir Sùbedarı Zafer Han, Tîbet'e başarılı bir sefer düzenlemiştir (1637). Eyalet genelinde güvenliği sağlamak, isyankâr zemindarları cezalandırmak, adalet işlerini denetlemek, haksızlığa engel olmak, askerleri eğitmek, tarım arazilerini genişletmek, köylü ve çiftçiye korumak, bayındırlık çalışmaları yapmak, vergi tahsildarlarını denetlemek sùbedarın başlıca görevlerindendi. Ekber Şah dönemi müelliflerinden Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Âyîn-i Ekberî*'sinde bir sùbedarda bulunması gereken özellikleri ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Buna göre sùbedar âdil ve ileri görüşlü olmalı, harcamaları gelirini aşmamalı, rüşvete, dalkavukluğa göz yummamalı, kimsenin dinî inancına ve mezhebine müdahale etmemelidir.

Sùbedar eyaletinde olup biteni ayda iki defa merkeze bildirmekle yükümlüydü. Bu işi "mutasaddî" adı verilen memurlar aracılığıyla yapmaktaydı. Sùbedarın bir de yardımcısı (nâib) bulunurdu. Sùbedara yardımcı olan başka memurlar da vardı. Bunlardan fevcdâr (sùbenin alt birimi serkârlarda görev yapan askerî idareci), kûtvâl (şehirlerdeki polis teşkilâtının başı), mîr-i bahr (nehir ve deniz gemilerinin sorumlusu), mîr-i adl (emîr-i dâda benzer şekilde suçluları mahkemeye çıkaran ve cezalarının infazını sağlayan görevli), kadî, sadr (din işleri ve vakıflardan sorumlu memur), kânûngû (vergi koyan görevli), kûrûfî (âmil) ve petvari (köy muhasebecisi) idi.

Eyaletin malî işlerinin merkezdeki divana doğrudan bağlı olan memur (divan) tarafından yürütülmesi, orduyla ilgili işlerin ve istihbarat ağının doğrudan merkezdeki mîrbahşiye bağlı bahşî tarafından idare

edilmesi, ayrıca bağımsız çalışan bir haber alma memuru olan vak'anüvisin varlığı sūbedarın yetkilerini sınırlamakta ve merkeze baş kaldırarak derecede güçlenmesinin önüne geçmekteydi. Bu daireler birbirinden bağımsız hareket ederdi. Malî işlerde sūbedarın divana, idarî işlerde ise divanın sūbedara karışma yetkisi yoktu. Meselâ Bengal Sūbedarı Şehzade Azîmüş-şan, eyalet vergi sorumlusu Mürşid Kuli Han'dan halktan uygunsuz yollarla para toplamasına göz yummasını istemiş, Kuli Han onun bu tutumunu Bahadır Şah'a şikâyet etmiş, hükümdar sūbedarı suçlu bulmuştu. Ancak bu yeni yönetim biçiminin öngördüğü sıkı denetim ve iktâların eyalet idarecilerinin elinden alınarak onlara hizmetlerinin karşılığı olarak maaş verilmesi, daha Ekber Şah zamanında bazı sūbedarların isyan etmesinin sebeplerinden biri olmuştur.

Bâbürlü hükümdarları taşrada isyanlara engel olmak ve güvenliği sağlamak amacıyla XVIII. yüzyıla kadar güçlü mahallî ailelerin mensuplarını sūbedar tayin etmemeye dikkat etmişlerdir. Cihangir zamanında (1605-1627) sūbedarların idam cezası verme, saraydaki törenlere katılma gibi imtiyazları ellerinden alınmış, ancak yetkilerinin kısıtlanması yoluna asıl Evrengzîb döneminde (1658-1707) gidilmiştir. Hindistan'da yerli bir ordunun kurulmasından itibaren bir sepy bölüğünün Hindu kumandanına veya düzenli bir atlı birliğinin idarecisine de sūbedar unvanı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abül-Fazl Allâmî, *The Â'in-i Akbarî* (trc. H. Blochmann), Delhi 1989, I, 252; II, 95-97; ayrıca bk. tür.yer.; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1947, II, 159-160, 457-462; P. Saran, *The Provincial Government of the Mughals*, Bombay 1973, tür.yer.; M. A. Nayeem, *Mughal Administration of Deccan under Nizamul Mulk Asaf Jah*, Bombay 1985, s. 24 vd.; M. Athar Ali, *The Apparatus of Empire: Awards of Ranks, Offices and Titles to the Mughal Nobility 1574-1658*, Delhi-New York 1985, s. XXI-XXIII, XXVI; a.mlf., "Şûba", *EI*² (İng.), IX, 738; a.mlf., "Şûbadâr", a.e., IX, 738-739; T. W. Haig, "Sūbedâr", *İA*, X, 766-767.

S. HALUK KORTEK

SUBHİ MEHMED EFENDİ

(ö. 1182/1769)

Osmanlı vak'anüvisi.

İstanbul'da muhtemelen 1710'lu yılların başında doğdu. Beylikçi Halil Fehmi Efendi'nin oğludur. Adı Mehmed olup Subhi bürokraside aldığı lakabıdır. İyi bir tahsil gördü ve babasının mesleği olan kalemi-

yeye girdi. Önce sadâret mektupçusu İsmâil Efendi'ye intisap etti ve sadâret mektupçuluğunda göreve başladı. Bazı vezirlere vilâyetlerde divan kâtipliği yaptıktan sonra babasının görev yeri olan Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri arasına şâkird olarak girdi. Bu göreve hangi tarihte başladığı kesin biçimde tesbit edilememekle birlikte 1147 (1734) yılında gedikli Dîvân-ı Hümâyûn şâkirdi sıfatıyla Selânik ve Çirmen sancaklarında zeâmet tasarruf ettiğine dair kayıtlar vardır. Bu zeâmetini, 4 Cemâziyelevvel 1147'de (2 Ekim 1734) kendisi gibi Dîvân-ı Hümâyûn şâkirdi olan kardeşi Mustafa Lebîb'in Hudâvendigâr sancağında bulunan 31.897 akçelik zeâmetiyle değiştirdi (TKA, TRD, nr. 872, s. 56). Subhi'nin Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığında (1732-1735) hâcegân olup iki defa piyade mukabeleciliği, ardından küçük evkaf muhasebeciliği yaptığı söylenir. Ancak bu görevleriyle ilgili arşiv belgelerine henüz rastlanılmamıştır. 6 Rebîülâhîr 1150'de (3 Ağustos 1737) sergi nâzirliğine getirilirken önceden hâcegân olduğundan bahsedilmek sizin Dîvân-ı Hümâyûn kâtibi diye zikredilir. Bundan dolayı muhtemelen Subhi piyade mukabeleciliği ve küçük evkaf muhasebeciliği görevlerinde bulunmamış veya vekâleten bu görevleri yerine getirmiştir.

Subhi Mehmed, Dîvân-ı Hümâyûn kâtibi iken 6 Rebîülâhîr 1150'de (3 Ağustos 1737) sergi nâzirliğine tayin edilip 24 Şevval 1150 (14 Şubat 1738) tarihine kadar bu görevde kaldı. Buradan ayrıldıktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn kâtipliği yaparken 14 Cemâziyelevvel 1152'de (19 Ağustos 1739) vak'anüvisliğe tayin edildi (BA, A.RSK, nr. 1571, s. 28). Vak'anüvis olarak dönemin tarihini kaleme alırken 16 Ramazan 1156'da (3 Kasım 1743) beylikçiliğe getirildi. Osmanlı bürokrasisinin en önemli görevlerinden biri olan beylikçiliğin iş yükünün ağırlığı yüzünden vak'anüvislik vazifesini hakıyla yapamaması üzerine 1 Receb 1158'de (30 Temmuz 1745) yerine İzzî Süleyman Efendi tayin edildi.

1159 Muharreminde (Ocak-Şubat 1746) beylikçilikten ayrılan Subhi Mehmed Efendi hayatının sonuna kadar Osmanlı bürokrasisinde hizmet etti. Muharrem 1159 – Muharrem 1160 (Ocak 1746 – Ocak 1747) tarihleri arasında maliye tezkireciliği, 10 Şevval 1161 – 14 Receb 1163 (3 Ekim 1748 – 19 Haziran 1750) arasında arpa emînliği, 6 Şevval 1163 – 7 Şevval 1164 (8 Eylül 1750 – 29 Ağustos 1751), 10 Şevval 1166 – 7 Şevval 1167 (10 Ağustos 1753 – 28 Temmuz 1754) arasında yeniçeri kâtipliği, 7

Zilkade 1168 – 24 Safer 1169 (15 Ağustos 1755 – 29 Kasım 1755) arasında başmuhasebecilik, 8 Şevval 1169 – 9 Rebîülevvel 1170 (6 Temmuz 1756 – 2 Aralık 1756) arasında arpa emînliği, 18 Şevval 1170 – 22 Zilhicce 1171 (6 Temmuz 1757 – 27 Ağustos 1758) arasında Darphâne-i Âmire emînliği, 22 Şâban 1172 – 28 Cemâziyelevvel 1173 (20 Nisan 1759 – 17 Ocak 1760) arasında yeniçeri kâtipliği yaptı. Bu görevden bir yıllık hâcegânlık süresini tamamlamadan önceki göreviyle ilgili bazı iddialar yüzünden azledildi. Darphâne emînliği devresine ait zimmet çıkarılmış, başbâki kulu tarafından tevkiî edilmiş, istenen meblağın bir kısmını ödemiş, kalanını taahhüt ederek kurtulmuştur (*İA*, X, 769).

Bu hadiseden sonra 5 Şevval 1175'te (29 Nisan 1762) yeniden defter emînliğine getirildi. Bu görevi 8 Şevval 1176 (22 Nisan 1763) tarihine kadar sürdürdü. 6 Şevval 1177 ile 4 Şevval 1178 (8 Nisan 1764 – 27 Mart 1765) tarihleri arasında arpa emînliği, 5 Şevval 1180 ile 4 Şevval 1181 (6 Mart 1767 – 23 Şubat 1768) arasında tekrar başmuhasebecilik yaptı. 1 Şevval 1182'de (8 Şubat 1769) dördüncü defa yeniçeri kâtipliğine tayin edildi ve bu görevdeyken 8 Zilhicce 1182'de (15 Nisan 1769) Osmanlı-Rus savaşında Babadağı kışlağında vefat etti. Oğlu Abdülaziz Efendi hekimbaşılık ve kadılık yapmış, torunu Abdülhamid, Osmanlı bürokrasisinde tezkirecilik ve yeniçeri kâtipliği gibi görevlerde bulunmuştur. Subhi'nin Çemberlitaş'ta bulunan evi civarındaki Hoca Rüstem Camii'ne minber koydurduğu bilinmektedir (*a.g.e.*, X, 771). Orta derecede bir bürokrat olan Subhi Mehmed Efendi şöhretini vak'anüvisliğine borçludur. Subhi'nin bu işe girişi-nin asıl sebebi I. Mahmud'un kendi döneminin bir bütün halinde toplanmasını istemesidir.

Subhi vak'anüvis tayin edildikten sonra, 1143-1144 (1730-1731) vekâyiini yazan Mustafa Sâmî Bey ve 1145-1148 (1732-1735) yılları arasındaki hadiseleri kaleme alan Şâkir Hüseyin'in yazdıkları ile bunlara Râmîpaşazâde Abdullah Refet Bey ve Hıfzî Mehmed Efendi'nin zeyillerini bir araya getirmek ve yazımı eksik kalmış olan 1148-1152 (1735-1739) yılları arasındaki olayları tamamlamakla görevlendirilmiştir. Böylece Hekimoğlu Ali Paşa ikinci defa sadrazam olduktan (Nisan 1752) sonra onun emriyle I. Mahmud'un cülûsundan kendi sadâret devrine kadar olan 1143-1155 (1730-1742) yılları arasındaki hadiseleri toplayıp yazmaya başlamıştır. Ardından 1155-1156 (1742-1743) yılları olayla-